

De **Joodse ziel** verdween uit Amsterdam

Filmmaker Willy Lindwer en journalist Guus Luijters maakten samen **Verdwenen stad**. Een documentaire die laat zien hoe de Joodse gemeenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog uit Amsterdam werd verdreven.

TEKST: BRAM DE GRAAF, BEELD: MAX

Tjonge”, zegt Guus Luijters. Met zijn vriend Willy Lindwer rijdt hij in een oude tram langs de Westertoren in Amsterdam. Het is eenzelfde tram als waarmee Anne Frank en haar familie in augustus 1944 vanuit de gevangenis naar het Centraal Station werden gebracht voor deportatie naar Westerbork. “Ze heeft hier waarschijnlijk een laatste blik opgevangen van het Achterhuis op de Prinsengracht”, zegt Lindwer. Als ze bij het station aankomen, vertelt hij dat de familie Frank niet gratis reisde. “Het GVB stuurde de rekening naar de nazi-bezetter.” Bovenstaande is een scène uit *Verdwenen stad*, een documentaire die de begin januari overleden Luijters en de Joodse Lindwer samen maakten. Het is niet Lindwers eerste film over de Holocaust; het onderwerp houdt hem al bezig sinds hij in 1971 afstudeerde aan de Nederlandse Filmacademie. Hij vergaarde er nationaal en internationaal roem mee, zo won hij in 1988 een Emmy Award – een belangrijke Amerikaanse televisieprijs – voor *De laatste zeven maanden van Anne Frank*.

“*Verdwenen stad* is mijn laatste film over het onderwerp”, zegt Lindwer aan de telefoon vanuit Jeruzalem, waar hij sinds 2004 woont. “Ik ben 79, ik wilde de cyclus afsluiten met een documentaire over Amsterdam; de stad waar ik in 1946 ben geboren en waaruit mijn ouders en mijn broer in 1942 vluchtten.”

25 films

Zijn familie overleefde de Tweede Wereldoorlog door onder te duiken in de Achterhoek. Dat driekwart van de Amsterdamse Joden wél omkwam, heeft Lindwer altijd verwonderd. “Daarom heb ik er 25 films over gemaakt. Voor de oorlog woonden er tachtigduizend Joden in Amsterdam, een flink deel van de totale bevolking. De stad werd wel ‘het Jeruzalem van het westen’ genoemd. Overal waren Joodse markten, Jiddische termen als ‘joetje’, ‘bajes’, ‘jatten’ en ‘Mokum’ waren ingeburgerd. Allemaal weg. De Joodse ziel verdween uit de stad. Hoe kon dat?” Lindwer en Luijters wisten niet wat ze zouden aantreffen toen ze aan de research voor *Verdwenen stad* begonnen. Ze vielen van de ene verba-

zing in de andere. “We wisten dat de Nederlandse politie de Duitsers had geholpen bij het oppakken van Joden, maar niet dat de Amsterdamse tram een doorslaggevende rol had gespeeld bij het vervoer. De gesprekken met overlevenden, destijds nog kinderen, maakten diepe indruk. Nadat Nederlandse politiemannen hen uit huis hadden gesleurd, werden ze in trams van het gemeentelijk vervoersbedrijf gepropt, die hen afvoerden naar de stations. Ik vond dat heel confronterend.”

Incassobureau

Het deporteren van de Joden werd de Duitsers erg gemakkelijk gemaakt in Nederland, waar relatief gezien meer Joden werden vermoord dan in welk Europees land dan ook. In ruim een jaar was Amsterdam ‘Judenfrei’. Tijdens hun onderzoek ontdekten Lindwer en Luijters dat het GVB na de oorlog probeerde via het Gemeentelijk Incassobureau geld voor de ritten te innen. “Tja, hoe verklaar je die houding? Veel Nederlanders waren bang zelf naar een concentratiekamp gestuurd te worden als ze niet meewerkten, dat gebeurde

'We wisten niet dat de tram een cruciale rol had gespeeld bij het vervoer'

soms, maar men was ook onverschillig. Er was al langer sprake van verborgen antisemitisme in de samenleving. Niet zo extreem als in Oost-Europa, zoals mijn ouders daar ervoeren, maar in Nederland waren Joden uitgesloten van veel organisaties en verenigingen. Voor de oorlog was het ondenkbaar dat een Jood burgemeester van de stad werd."

Joodse buurman

In *Verdwenen stad* haalt Lindwer een fragment aan uit een van zijn eerdere films. Op 10 mei 1940, de dag van de Duitse inval in Nederland, spreekt een vrouw in Amsterdam haar Joodse buurman aan met de woorden 'Nu zullen jullie het wel moeilijk krijgen.' Lindwer: "Ze zegt 'jullie?', niet 'wij'. Alsof hij er niet bij hoorde. De houding van veel Nederlanders was: als het niet anders kan, moeten ze maar weg."

Er klinkt boosheid in zijn stem. "Ik maak me mijn leven langs al boos. Onlangs zijn de strafdossiers van Nederlanders die met de Duitsers heulden openbaar geworden. Het waren er honderdduizenden!" Toch is die boosheid niet wat hem drijft. "Mijn drijfveer is altijd geweest dat ik wilde laten zien wat er met ons Joden is gebeurd."

Vaak krijgt hij de vraag of het niet zwaar is om steeds films te maken met Holocaustoverlevenden. "Om te voorkomen dat ik eraan onderdoor ga, bouw ik een muur op tussen mij en de mensen die ik interview. Zo kan ik op een nuchtere manier die gesprekken aangaan. Daarnaast heb ik ook veel films over andere onderwerpen gemaakt, zoals momenteel over Nepal. Zo maak ik mijn hoofd weer leeg. Nu ik ouder word, grijpen de verhalen me meer aan dan vroeger. Er is weer volop sprake van Jodenhaat en racisme. Dat raakt me. Niet voor mezelf, maar voor mijn kinderen en kleinkinderen. Ik houd mijn hart vast. In wat voor wereld zullen zij leven?"

> NPO DOC: VERDWENEN STAD |
MAANDAG | NPO 2 | MAX | 22.20